

ANTE GLAVIČIĆ

**NOVI NALAZI STAROHRVATSKOG PLETERA
PRILOZI ISTRAŽIVANJU SAKRALNE ARHITEKTURE
U SENJU**

Ante Glavičić
V. Čopića 22
HR 53270 Senj

UDK: 904(497.5 Senj)"653:
726.5.033(497.5 Senj)
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 2002-09-15

U prilogu autor na temelju provedenih arheoloških istraživanja i povijesnih izvora te literature opisuje prve početke i razvoj kršćanstva na senjskim prostorima, osnutak senjske biskupije, izgradnju crkvenih objekata. Opisuje i tumači prve pisane vijesti o srednjovjekovnome Senju, o njegovu razvitku u značajno društveno-političko i gospodarsko vjersko središte u kojemu su stvarani uvjeti za razvitak profane i sakralne arhitekture, prateće umjetnosti. Navodi i slijed novih nalaza pletera i daljnjih istraživanja sakralne arhitekture na području Senja i šire okolice.

O najstarijoj prošlosti i prvim početcima kršćanstva na području antičke Senje, pa i šire okolice, ne zna se mnogo. Nema značajnijih arheoloških nalaza koji bi osvijetlili vjerodostojnost postojanja biskupije i biskupa Laurentija (*Laurentius episcopo seniensi*) i Maksimina (*Maximinus Seniensis*)¹ te nešto kasnijega, iz 743., Ivana² ili još nekoga od onih slavnihi *praedecessores* biskupa Mireja (oko 1154. do oko 1179.). Treba spomenuti, ali i žaliti, da nisu nastavljena nedavno započeta arheološko-arhitektonska istraživanja ranokršćanskog kompleksa na trgu Cimiter i ispred katedrale.³ Isto treba požaliti da nisu izvršena arheološka istraživanja pri radovima na obnovi

¹ D. NEKIĆ, 1997, 32-33.

² VI. KRALJIĆ, 1971, 287-288.

³ R. STARAC, 1999, 85.

katedrale 1949./50. kao ni adaptacija srednjovjekovnih crkava – Sv. Marije Magdalene, Sv. Ivana Krstitelja i Sv. Roka⁴ – a da ne spominjemo izgled i sudbinu ostataka crkve sv. Franje⁵, simbola vjere i nade Senjana tijekom

⁴ Crkve sv. Ivana Krstitelja (prizemlje i I. kat zgrade "Uskok"), sv. Marije Magdalene (bivše skladište A. Vrhovca) i sv. Roka (stan i trgovina obitelji Modrić) izgubile su oko 1870. prvobitnu crkvenu namjenu i adaptirane su za stambene i poslovne potrebe. Te srednjovjekovne crkve od tada pa sve do danas nisu u svom interijeru doživjele velike promjene. Ali od Domovinskoga rata (1995.) zbog navodnog širenja ugostiteljske ponude na spomenutim, ali i nekim drugim, spomenicima izvršene su neprimjerene adaptacije koje su tolerirale lokalne građevinske službe kao i viši njerodavni županijski i državni organi zaštite spomenika kulture. To navodim jer se prema spomenutim crkvama, nastalim u vremenu od 13. do 15. st., trebalo odnositi kao prema spomenicima kulture koji imaju posebnu namjenu. One bi trebale biti uredene kao manje crkvene zbirke, izložbene i prodajne galerije i centri za prodaju kvalitetnih senjskih suvenira. Naprotiv, ti su spomenici pretvoreni u neukusne ugostiteljske objekte. Pri adaptacijskim radovima u svim tim crkvenim zgradama otucala se do kamena stara žbuka, na kojoj su još bili vidljivi ostaci srednjovjekovnih renesansnih i baroknih fresko-slikarija, ili pak ostaci krečenja (Sv. Ivan i Sv. Marija Magdalena). Umjesto da se očiste i konzerviraju stare kamene plohe zidova, dozidavani su novi umjetni zidovi, izmišljene kamene stijene koje su posjetiocima trebale dočarati senjsku starinu i patinu prošlosti. Takvim radnjama izmijenjeni su prostori lada i apsida te čitava pročelja, a izostala su odgovarajuća foto- i arhitektonsko-tehnička snimanja. Obilazeći te prostore i pokazujući zanimanje za njihovo uređenje, nailazio sam na prijetnje ili ignoranciju i izvodača radova i svojih "stručnih" kolega. Rezultate takve neodgovorne konzervatorske politike i stava lokalnih uprava može svaki stručnjak provjeriti i pismeno demantirati u *Senjskom zborniku*.

⁵ 14. rujna 1943. partizanske jedinice XIII. primorsko-goranske divizije prisilile su na kapitulaciju daleko nadmoćniju i bolje naoružanu "elitnu" talijansku diviziju "Murgie", stacioniranu u Senju, u njegovu bližem okružju. Nakon oslobođenja Senj postaje vrlo značajna partizanska luka i središte razvoza znatne zaplijenjene ratne opreme, te prijevoza boraca i ranjenika. Zbog tih razloga, 7. i 8. listopada 1943. njemački zrakoplovi u više su navrata zasuli grad i luku razornim bombama, koje su ubile mnogo ljudi i nanijele veliku materijalnu štetu razorivši mnoge stare kuće, crkve i javne zgrade. Osim toga teško su oštetile katedralu Senjske biskupije i do temelja srušile crkvu sv. Franje, taj sveti hram, panteon i vječno počivalište stotina slavni uskoka i vojvoda te znamenitih gradana i redovnika samostana sv. Franje. Kasnije, nakon oslobođenja, zub vremena raznosi to sveto kamenje, a teško oštećene nadgrobnne ploče i dijelove arhitekture krajnjim zalaganjem senjskoga konzervatora dr. Vuka Krajača spašeni su i deponirani u vrtu "Sakralne baštine", gdje su već 60 godina izloženi propadanju. Još za života dr. Vuk Krajač, a zatim od 1962. autor ovoga članka kao senjski konzervator i ravnatelj Gradskog muzeja, u suradnji s JAZU, Arhitektonskim fakultetom i drugima, inicirali su osnivanje Odbora za izgradnju mauzoleja senjskih uskoka. Oko 1970. osigurana je i projektna dokumentacija i prikupljene su sve važne odluke i mišljenja u vezi s izgradnjom mauzoleja ili crkve, ali do izgradnje nije došlo zbog mnogih razloga, ponajviše zbog nezainteresiranosti onih koji su trebali voditi ili podržavati tu inicijativu. Prije nekoliko godina Upravni odbor SMD-a ponovno je pismeno zamolio odgovorne Grada i Crkve za suradnju i podršku: a) u izgradnji mauzoleja prema osiguranoj projektnoj dokumentaciji, ili b) restauraciji crkve sv. Franje u izgled kakav je imala do 1943. Ali, na žalost, i na te, posljednje apele (što nekima ne služi na čast!) nismo dobili ni pismena ni usmena odgovora. Sljedeće godine, 2003., navršava se šezdeset godina od bombardiranja Senja i rušenja crkve sv. Franje te bismo se možda mogli nadati da će se nešto

prošlosti. Iz toga ranokršćanskog vremena pronašlo se zadnjih godina nekoliko nalaza⁶ te ostatci kasnoantičke nekropole u Čopićevu naselju⁷, što sve većim dijelom pripada sljedbenicima tada nove kršćanske zajednice.

Sl. 1. Grafika Senja prema I. V. Valvasoru, 1687., (detalj) u središtu se nalazi romanička katedrala sv. Marije, stari toranj (iz 1000.), zgrada biskupije, crkva sv. Ane, kuće i zidine Senja.

Na temelju arheoloških nalaza i provedenih istraživanja B. Gabričevića⁸ kršćanstvo je na tlo Ilirika (stara Liburnija, današnje Hrvatsko primorje) dolazilo sa zapada od druge polovice 3. i početka 4. stoljeća. Za vrijeme cara Dioklecijana kršćanstvo je proganjano, a za cara Konstantina Velikog 313. Milanskim je ediktom postalo državnom vjerom. Na područje Senije, Vinodola i Like kršćanstvo dolazi s otoka Raba, Paga i Krka, gdje su vrlo rano osnivane biskupije u sastavu kojih se nalaze i senjski, podgorski i lički krajevi. Kasnije, nakon doseljenja Hrvata, od 8. do 9. stoljeća, kršćanstvo u ove krajeve dolazi sa sjevera, iz Akvileje, posredstvom franačkih misionara. Oko 490. Italija, pa i čitav Ilirik, dolazi pod vlast Istočnih Gota, sljedbenika arijevske – heretične – vjere. Iz tih vremena iz Senije i šireg okružja nema nikakvih nalaza i spoznaja koje bi svjedočile o gotskoj vlasti, o ratovima s Bizantom te arijanstvu, koje je imalo svoju crkvenu organizaciju, pa i bogomolje. U tim vremenima uz Seniju u okružju postoje manja urbana, upravno-gospodarska i vjerska središta, kao: *Lopsica-Publisca* (Sveti Juraj), *Ortopola-Murula* (Stinica kod Jablanca), naselja na Gradini u Donjem Starigradu, Donjoj Prizni, *Vegium-Scrissa* (Drvišica iznad Karlobaga), naselja na položajima Veliki i Mali Humac, antički *Monetium* južno od Brinja, *Avendo-Crkvina* iznad Kopolja, te Veliki i Mali Vital, stari *Arupium* (južno od Otočca). Premda ne postoje indicije, ne treba se isključiti da

pokrenuti kako bi se uredilo ovo sveto mjesto koje je sada parkiralište, skladište kao dio ugostiteljske ponude i okupljalište četveronožaca svih vrsta. Eto, u kontekstu ovoga priloga dao sam ovu bilješku, koja je vezana uz kulturnu i crkvenu prošlost moga slavnoga grada Senja.

⁶ J. KLEMENC, 1940; I. FADIĆ, 1981-1982, 59; ISTI, 1999, 58.

⁷ A. GLAVIČIĆ, 1977, 20-21.

⁸ B. GABRIČEVIĆ, 1987, 279.

su u spomenutim središnjim naseljima egzistirale kršćanske zajednice koje su podizale svoja svetišta. Postoje dokazi da su nešto ranije, osobito u 3. i 4. st., na ovome području postojale vjerske zajednice sljedbenika mitraističke istočnjačke religije, o čemu svjedoče ostatci svetišta boga Mitre na Vratniku i u Gackom polju i tko zna gdje još, ali im je nestalo spomena.

Najevidentnija svjedočanstva ranoga kršćanstva 4./5. stoljeća u Senji kao mogućem sjedištu biskupa (za područje župa Vinodola, Podgorja i Gacke s Brinjem i Kosinjem /Bužane/) nalaze se na Cimiteru.⁹ Ovdje su utvrđeni ostatci zgrade biskupa Laurentija i Maksimina koja je nalegla na temelje starijega svetišta *Magnae Mater* (Velike majke bogova). Oko te prve bogomolje iz 4./5. st. počinje ukapanje vjernika koje se nastavlja tijekom seobe naroda te srednjega vijeka, sve do konca 18. st.¹⁰ Najznačajniji nalazi ranoga kršćanstva nalaze se na Trgu između kuće Živković i katedrale.¹¹ Na tim rimskim, a zatim ranokršćanskim svetištima izgrađena je tijekom 11. i 12. st. jednobrodna romanička crkva sv. Marije koja nakon 1154., i nakon imenovanja Mireja senjskim biskupom, postaje katedralnom crkvom obnovljene senjske biskupije. S južne strane nove katedrale, prilagođujući se konfiguraciji terena i novim urbanim propisima, uz današnju Ulicu Pavla Vitezovića izgrađeni su novi biskupski dvori. Iz tih vremena bit će ogradni zid Trga i gradskog groblja (podignut na jugozapadnoj strani) u kojemu se iznad ulaza u kripte (iz 18./19. st.) nalaze uzidani kao spolije mramorni ulomci – ostatci nekih stupova i kapitela koji zajedno sa stupom otkopanim u Ulici I. Hreljanovića pripadaju nekom za senjske prilike monumentalnom rimskom hramu, a zatim ranokršćanskom svetištu koje se nalazilo na današnjem Trgu ispred katedrale.

U vrijeme seobe naroda (od 5. do 7. st.), za dugih i krvavih ratova, požari koje su izazvali barbari, uništavali su mnoge duhovne civilizacijske stečevine minulih kultura. U tim nemirnim vremenima stradala je Senija, poznato vjersko i gospodarsko središte Liburnije, ali i druga manja urbana i ruralna središta u njezinu okružju.

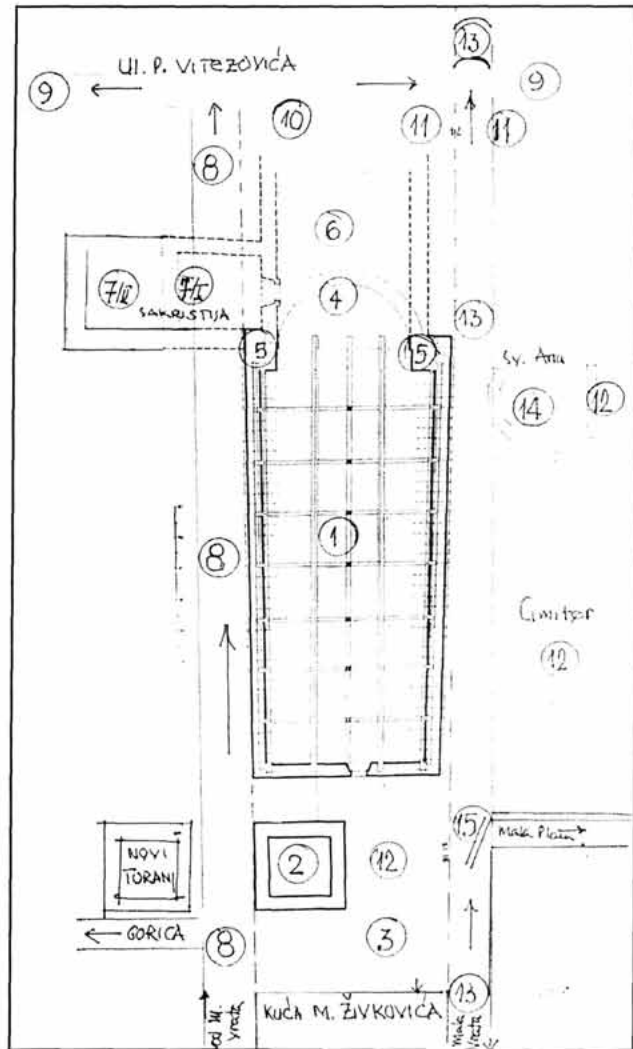
⁹ I. DEGMEDŽIĆ, 1950-1951, 253, 255, 261.

¹⁰ Tijekom prošlosti, od konca 4./5. st. pa sve do konca 18. st. na prostoru grada Senja (unutar zidina) te u bližoj okolici, građani se pokapaju u crkvama i oko njih.

Na prostoru staroga kaptolskog trga Cimitera, na prostoru između katedrale i kuće M. Živkovića (Sl. 2, 12a) plitko pod zemljom nalaze se brojni kasnoantički i ranokršćanski grobovi, od 4./5. do 11. st., odnosno do izgrađnje katedrale, kada taj prostor postaje javna gradska površina. S južne strane katedrale i današnjega ogradnog zida ukapaju se građani od 12. do konca 18. st. (Sl. 2, 12b). Od konca 18. do početka 19. st. građani se ukapaju u kriptama izrađenim pod desnom lađom katedrale. Ima starih grobova, koji su utvrđeni s južne i istočne strane svetišta katedrale. Sa sjeverne strane katedrale prolazila je stara ulica od Malih vrata do Ulice P. R. Vitezovića pa se na tom prostoru nisu vršila nikakva istraživanja.

¹¹ R. STARAC, 1999, 84.

Sl. 2. Tlocrt trobrodne romaničke crkve sv. Marije s krovijem prema zamisli dr. Melite Viličić, *Senjski zbornik*, 3, skica 16. A. Glavičić, opis tlocrta – lokacije: 1. tlocrt katedrale iz 11./12. st.; 2. stari toranj katedrale, srušen oko 1900.; 3. položaj dijela rano-krišćanskog kompleksa s ostacima mozaika (5./6.st.); 4. rekonstrukcija katedrale i vjerojatno prvobitne polukružne romaničke apside; 5. ostaci romaničkog stupa i kapitela u desnom nosivom zidu trijumfalnog luka, zazidano 1949.; snimili dr. Vuk Krajač i Ivan Stella; 6. današnji izgled pačevorinaste apside; 7. ulaz u sakristiju biskupa Mutine iz 1497., 7/II. istočni dio sakristije – položaj jedne starije crkve 13./14. st.; 8. Pravac pružanja stare ulice od Malih vrata, Trga M. Ožegovića, kuće Živković, stari toranj, uz sjeverni zid katedrale do Ulice P. R. Vitezovića; 9. Ulica P. R. Vitezovića ide od Puzaljke do Potoka; 10. lokacija rimskog hrama Velike majke bogova; 11. položaj stare dvokatnice, zgrade biskupa Mireja; 12. današnji trg Cimiter do približno 1800., te gradsko groblje; 13. pravac druge paralelne ulice koja vodi od Malih vrata, uz Stari sud, između katedrale i crkve sv. Ane na Ulicu P. R. Vitezovića, i dalje ispod Volti uz Uskočku ulicu I. i II. te pozadi apside crkve sv. Ivana u Ulicu A. Šenoae; 14. lokacija crkve sv. Ane; 15. ogradni zid Cimitera – uzidane antičke spolije.

Na ruševinama rimske antičke i bizantske kulture stari Hrvati od početka 7. st. izgrađuju Senj, o čijim prvim početcima nemamo nikakvih materijalnih

svjedočanstava, a niti pisanih vijesti sve do sredine 11. st.

Prvi ali neizravan, ujedno nesiguran spomen Senja kao grada, a možda i središta crkvene organizacije, nalazimo u *Katalogu*¹² senjskih biskupa, kako to navodi nakon 1772. neki anonimni pisac. On je, kako piše na temelju građe i literature koja mu je bila dostupna, sastavio popis svih njemu poznatih biskupa, od prvoga, Ivana, pa do Ivana Kabalina (†1782.). Ako bi ta vijest bila točna, postavlja se pitanje kakav je tada bio politički, gospodarski i vjerski status grada Senja, koji se nalazi u sastavu velike avaro-slavenske vojno-upravne organizacije, nekoga plemenskog saveza. Nasuprot tom savezu, na sjeveru sve više jača i širi se moćno franačko carstvo. Na jugoistoku je još snažnije bizantsko carstvo, koje također dokazuje određene pretenzije prema budućim slavonsko-dalmatinskim hrvatskim kneževinama. Od sredine 8. st. sve više jača franački utjecaj na ovim našim primorskim, liburnijskim prostorima koji oko 800. dovodi do propasti avarskog saveza te oslobođenja Hrvata, koji formiraju kneževine kao preduvjet za pokrštenje. U svakom slučaju, u tim vremenima područje Senja i spomenuto okružje u crkvenom pogledu vjerojatno je potpalo pod ingerencije krčkoga i rapskog biskupa. Kako se na ovim prostorima odvijala kristijanizacija, ne znamo, jer o tome nema nikakvih pisanih vijesti niti arheoloških nalaza.

Koncem 1096. našim krajevima, više kroz unutrašnjost, prolazi vojska južnofrancuskih križara – vitezova¹³ koje predvodi tuluški grof Rajmund IV. na putu u Svetu zemlju. Križari prolaze od Akvileje preko Tarsatike (Rijeke) poviše Senja Likom i dalmatinskim zaleđem i nakon četrdeset dana dolaze do Skadra pa dalje prema Svetoj zemlji. Ž. Rapanić navodi da križarska vojska ne prolazi jadranskom obalom, cestom koja na dionici Novi Vinodolski – Senj – Karlobag – Obrovac nikada nije postojala. A uz to čitav je kraj bezvodan, gorovit i nerodan.

Nasuprot Senju, u slikovitoj i plodnoj Supetarskoj Dragi na Rabu,¹⁴ u vrijeme hrvatskoga kralja Petra Krešimira IV. (1058. – 1075.), nakon 1059. izgrađen je voljom naroda te crkvenih i gradskih vlasti benediktinski samostan i trobrodna ranoromanička crkva sv. Petra. To posjedovanje i izgradnja potvrđeni

¹² V. KRALJIĆ, 1971, 287-288. Iz uvoda *Kataloga* vlč. Kraljić donosi u prijevodu s latinskog: "Da je Senjska biskupija po svom postanku veoma stara, daje nam naslućivati samo jamstvo Ivana, prvog u ovom nizu. Često kruta nepravda tadanjega vremena potisla je u zaboravi njen postanak i imena mnogih biskupa. One, kojih sam spominjanje pronašao u javnim ispravama, papinskim bulama, kraljevskim privilegijama i kod pisaca njihova vremena, rado sam uvrstio u kronologiju."

¹³ Ž. RAPANIĆ, 1993, 18-19.

¹⁴ I. OSTOJIĆ, 1964, II, 120-122.

su ispravom kralja Petra Krešimira 1070. Nešto kasnije u obližnjoj isto tako plodnoj i bogodanoj Baščanskoj Dragi poviše sela Jurandvora, a u vrijeme hrvatskoga kralja Dmitra Zvonimira (1075. – 1089.), slavni opat Držiha sa svojom braćom redovnicima podiže crkvu sv. Lucije, a zatim benediktinski samostan. Iz spomenute crkve sv. Lucije Jurandvorske potječe ona slavna Baščanska ploča, prva poznata blizankinja Senjske glagoljske ploče.

Tome vremenu, kako navodi slavni Senjanin Pavao Vitezović u svojoj *Kronici*,¹⁵ a nadodaju M. Sladović i I. Kukuljević Sakcinski,¹⁶ pripada stari toranj što je stajao na trgu ispred katedrale. Na njemu da je stajala do 1826. spomen-ploča iz god. 1000., a to je vrijeme hrvatskoga kralja Stjepana Držislava (969. – 1000.). Natpis što je čuvao sjećanje na izgradnju tornja, uklonjen je 1826. pri njegovoj restauraciji. Tada je postavljen novi natpis, koji je navodio da toranj potječe iz 12. st. Poznavajući povijesni i urbanistički razvoj Senja, a na temelju arheoloških spoznaja, mislim da tom "kraljevskom" vremenu grada Senja pripada neka stara crkva koja je bila izgrađena na kompleksu starijega poganskog svetišta (*Magna Mater*) i ranokršćanske biskupske crkve (Sv. Marije). Ne znamo kad je porušena ova crkva i je li na njezinu mjestu nešto kasnije ili prije 1154. izgrađena današnja katedralna crkva, i to kao jednobrodna građevina. U gradu Senju i bližoj okolici u vremenu od sredine 11.-12. st. moglo je biti izgrađeno više manjih crkvice, a njihovu vremenu pripadaju i ulomci Senjske glagoljske ploče, koje datiram na konac 11. st.

Oko 1071. u jednoj krivotvorenoj ispravi rapske Crkve, a iz vremena kralja Petra Krešimira, navodno se potvrđuje i od kralja Kolomana 1111. stoji kako rapskoj Crkvi pripadaju neke kopnene župe, i među njima Podgorska. Ta da se župa prostire podno Velebita, od kastruma *Murule* (Stinice) pa sve do Sv. Jurja u Rovanjskoj.¹⁷ *Murula* je u vrijeme 11./12. st. važan pomorski i trgovački utvrđeni grad u kojemu su morale postojati crkve kako je to uobičajeno u takvim središtima.¹⁸

¹⁵ P. VITEZOVIĆ, 1744., 72, navodi "Sztolne Czirkve Szeny[z]ke Turen aliti Zvonik [s]ada je zidan" (naprijed je navedena godina 1000.).

¹⁶ M. SLADOVIĆ, 1856, 16.

¹⁷ N. KLAIĆ, 1988, 62-63. Prema svim nalazima Stinica je predrimsko naselje – *municipium*, a u bizantsko-gotsko i starohrvatsko doba značajno trgovačko i pomorsko središte podgorske župe. Posljednji spomen Stinice kao grada – kastruma potječe iz 1071., odnosno 1111. (tzv. rapski falsifikati). U učestalim ratovima između Venecije i hrvatsko-ugarskih vladara, a nalazeći se na nepovoljnom položaju – istaknutoj burovitoj punti – Stinica kao grad propada. Nasuprot njoj razvija se obližnje naselje Jablanac. O prošlosti Ortopole – Murule – Stinice svjedoče ostatci gradskih zidina, kuća, grobovi i druge starine.

¹⁸ L. GLESINGER, 1967, 246. Arapski liječnik i geograf Abu Abdulah ibn Idrisi proputovao je 1154. jadranskom obalom te je na putu za Zadar zastao u Senju. On navodi da je

Nakon 1102. u novim društveno-političkim i gospodarskim crkvenim prilikama propada kastrum *Murula* a sve se više razvija i jača obližnji *Ablanić*, današnji Jablanac.¹⁹

Oko 1134. (ili 1185. po drugome natpisu) kako navodi I. Kukuljević Sakcinski,²⁰ neki je "M(agister) IACOBUS (Jakov) "nešto značajno učinio oko izgradnje staroga tornja ili pročelja katedrale". Na žalost, natpis je nestao pri izgradnji novoga tornja ili popločenja javne površine ispred katedrale.

Prema dokumentima, svi istraživači senjske prošlosti navode da je tijekom 11.-12. st. u gradu Senju i bližoj okolici bilo izgrađeno više benediktinskih samostana s crkvama., npr. sv. Jurja u Senju, sv. Križa u Senjskoj Dragi, sv. Jurja Lisačkog u Svetome Jurju kod Senja, te templarski samostan (1185.) uz crkvu sv. Jurja u Senju.

Godine 1179. jablanački župani²¹ Maličnik, sin župana Borislava, s braćom županima Strojonom i Poruganom, te Mirko, sin župana Bogdana i drugi njihovi rođaci učinili su mir s Rabljanima, kojima dopuštaju ispašu i obradu zemlje u Podgorju i daju im sva prava na crkvu sv. Nikole, koju su oni sagradili i koja je, prema tome, starija od spomenute godine.

Zbog mnogih zasluga godine 1185. kralj Bela IV. dodjeljuje crkvenom redu templara grad Senj²² s kotarom – ali im ne daje ona politička prava koja uživa senjska općina. U darovnici se izričito naglašava i "crkva sv. Jurja, koja je prema svemu bila izgrađena mnogo ranije". Na temelju svega toga mislim da se spomenuta crkva sv. Jurja nalazila ondje gdje se od 1552. nalazi tvrđava Nehaj, u kojoj su pronađeni ostatci temelja jedne takve crkve iz 11. st.

Uz navedene crkve i samostane usput spominjem da se u širem senjskom okružju nalazi veći broj pučkih crkava "grčke crkve" koje su prema prosudbi bile

"Senj veoma lijep i bogat grad čiji stanovnici imaju na moru veći broj brodova"... Vijest je veoma zanimljiva jer osnutkom zadarske metropolije 1154. Senj je ispunjavao sve uvjete da postane središte nove senjske biskupije. U novim prilikama, a prema potrebi nove crkvene organizacije, vjerojatno je starija crkva sv. Marije obnovljena ili nova izgrađena na starim položajima. Ovdje se postavlja pitanje je li starija predromanička crkva mogla biti trobrodna budući da je u 11./12. st. izgrađena jednobrodna kakva je bila sve do početka 18. st. Šteta je da prof. Ivica Degmedžić nije prije obnove izvršila arheološko sondiranje lade i svetišta. Da je to izvršeno i da je sačuvana primjerena tehnička i fotodokumentacija, moglo bi se decidiranije govoriti o prošlosti i izgradnji senjske katedrale.

¹⁹ N. KLAIĆ, 1988, 51.

²⁰ I. KUKULJEVIĆ SAKCINSKI. 1891. 235 (br. 783) i 237 (787). Na žalost, vrijeme i prostor ne dopušta mi širu elaboraciju u svezi s izgradnjom staroga romaničkog tornja i katedrale koje su se ranije odvijale u vremenima oko 1130. ili 1184., kako to jedan od natpisa zasvjedočuje.

²¹ N. KLAIĆ, 1988, 60.

²² N. KLAIĆ, 1988, 54.

građene od 10. do 12. stoljeća. Godine 1219. spominje se crkva sv. Jurja uz stari put istočno od crkve sv. Ante pod gradinom Lisac, i sv. Marko²³ u Polju, zapadno od crkve sv. Ante na mjestu nove kapele s imenom istoimenog sveca, crkva sv. Jurja sa samostanom u Svetom Jurju Lisačkom na mjestu današnje župne crkve, s imenom istoimenog sveca. "Grčka" crkva navrh gradine Mali Goljak istočno od Vratnika-Melnica, lokalitet Selca sjeverno od Crnoga Kala, ostatci temelja također "grčke" crkve, Gradina "Crikvina" poviše polja u Kompolju, ostatci crkve sv. Jelene na gradini u Donjem Starigradu, crkva sv. Dujma sa samostanom poviše sela Francikovca. Ovamo pripadaju samostan i crkva sv. Križa, a možda i sv. Nediljice u Senjskoj Dragi. Među značajnije spomenike predromaničke i romaničke umjetnosti iz Like, Podgorja i Senja ubrajamo više od desetak ulomaka²⁴ nekoć brojnije starohrvatske pleterne baštine iz vremena od 9. do konca 12. st. Na žalost, od tih mnogih klesanih i bojanih umjetničkih, gotovo rustičnih, oltarnih pregrada i drugih dijelova crkvenog namještaja do nas je dospjelo veoma malo, ali dovoljno da se stvori aktualna spoznaja da je na ovim prostorima postojala i razvijala se starohrvatska pleterna plastika i graditeljstvo, paralelno kao u Dalmaciji i Hrvatskom primorju i Istri. U ovome prilogu obrađuju se ulomci pleterne plastike iz Senja. U idućem *Senjskom zborniku* bit će obrađeni slični dostupni nalazi iz širega senjskog okružja.

1. Starokršćanski ulomci

Pri iskopu temelja za gradnju kuće Ivica Krmpotića 1967. pronađena su tri kamena ulomka kasnoantičke plastične ornamentike.²⁵ Čini mi se da je sličnih ulomaka moglo biti i više, ali su nestali do moga dolaska na teren. Prema uvidu, ti iskopani ulomci izvađeni su kao spolije iz nekoga zida (ostatci stare zgrade Senjske biskupije), a možda su pripadali nekoj oltarnoj pregradi ili sarkofagu neke znamenitije crkvene ličnosti. Komparativnog materijala s ovim ulomcima nisam našao u Senju i široj okolici, što otežava njihovu dataciju i određenje njihove prvobitne funkcije ili namjene.

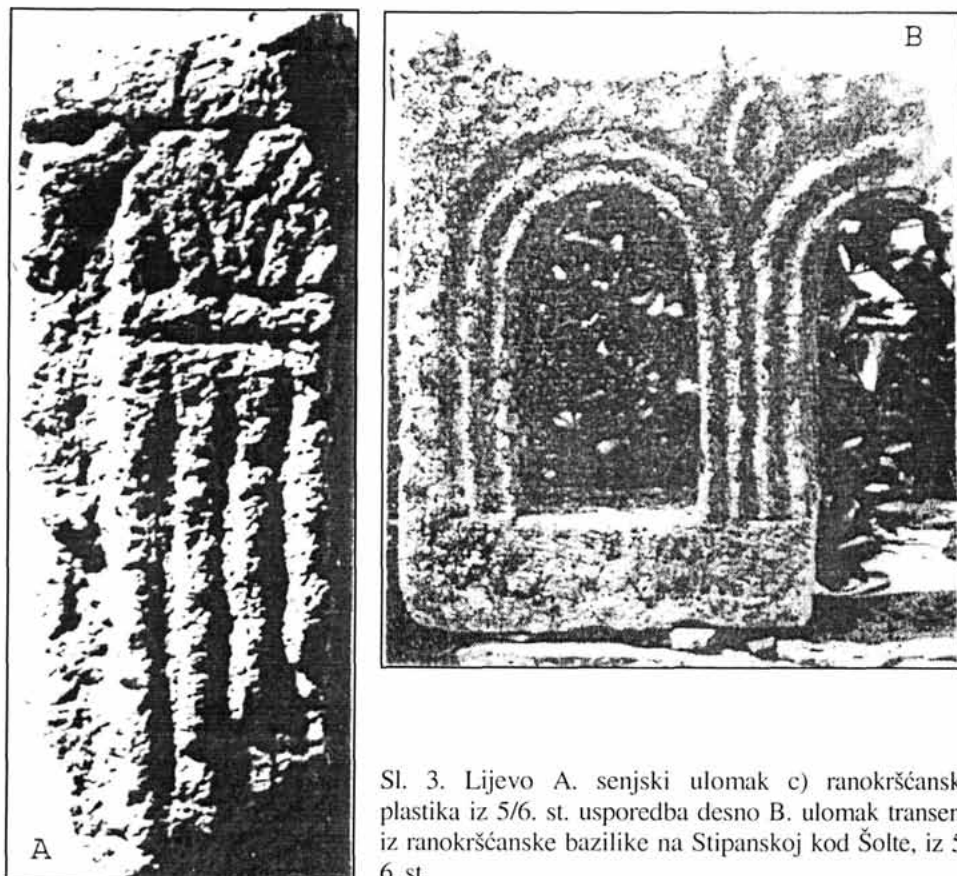
a) Bijeli mekani vapnenac²⁶ veličine 33 x 24 x 14 cm. Pretpostavljam da je ulomak desni dio neke pregrade ili dijela namještaja. U gornjem dijelu uklesana je golubica, ulijevo okrenuta. Stoji na nekom okruglom predmetu (kotaču?) usađenom među grane ili robove jelena. Ulomak je veoma oštećen, djeluje veoma rustično.

²³ N. KLAIĆ, 1988, 57.

²⁴ U prilogu ne navodim sve ostale nalaze pletera, koji su ulomci pronađeni na teritoriju Ličko-senjske županije. O njima će biti govora u *Senjskom zborniku* 30, 2003.

²⁵ A. GLAVIČIĆ, 1981-1982, 73.

²⁶ A. GLAVIČIĆ, 1981-1982, 76, Sl. 29.

Sl. 3. Lijevo A. senjski ulomak c) ranokršćanska plastika iz 5/6. st. usporedba desno B. ulomak transene iz ranokršćanske bazilike na Stipanskoj kod Šolte, iz 5-6. st.

b) Istoj grupi pripada i drugi ulomak,²⁷ također bijeli vapnenac, veličine 35 x 28 x 10 cm. U sredini ulomka nalazi se običan križ kod kojega su krakovi malo prošireni ukoso. S lijeve strane križa okomito je uklesana linija kakva je mogla biti i s desne strane križa. S lijeve strane križa nalaze se tri koncentrične kružnice-kruga, u sredini je cvijet s pet latica. S lijeve strane kao da se nalaze ostatci još jednoga kruga. Površina lijevo od križa je bez ornamentike, kako je to uobičajeno u vrijeme kasne antike. Najviše sličnosti sa Senjskim ulomkom nalazimo na pluteju iz Gale.

²⁷ A. GLAVIČIĆ, 1981-1982, 75-76, Sl. 30.

Sl. 4. Ranokršćanska plastika, ulomak b) je najstariji prikaz križa iz Senja, vrijeme 5./6. st.

c) Ovoj grupi pripada treći ulomak, koji je istoga petrografskog sastava i veličine 45 x 16 x 11 cm. Ovdje kao da se radi o ostatku nekoga kaneliranog stupića s kapitelom i bazom, odvojenima vodoravnom trakom. S lijeve strane kapitela kao da je uklesana ptica. Nešto slično ovom ulomku nalazimo na transeni iz bazilike na Stipanskoj kod otoka Šolte.²⁸

2. Ulomak pletera iz "Plave vile"

Pri obilasku vrta u "Plavoj vili" (bivši posjed dr. Ivana Krajača u I. Dragi) u podnožju zidića male česme otkriven je ulomak pletera. Sam nalaz ne bi bio osobito zanimljiv da je nađen u Zadru ili Osoru, ali u Senju on predstavlja značajno otkriće. Ovdje se postavlja pitanje odakle potječe taj ulomak ranoromaničkog pletera. Pretpostavljam da je, kao i većina obrađena kamena, i ovaj ulomak donesen iz grada, gdje ga je pronašao dr. Krajač. Šteta je da nam dr. Krajač nije ostavio neki zapis o mjestu i nalazu ovoga pletera i njegovoj pripadnosti nekoj senjskoj crkvi. Analizom ulomka stječe se uvjerenje da je pronađeni ulomak srednji dio neke veće i duže kamene grede. Njegove veličine iznose 38 x 27 x 20 (?) cm, što je približna debljina s obzirom na to da je kamen ugrađen u zidić česme. Ukrašen na ulomku predstavljaju dvije horizontalne rubne letvice (1,5 cm širine) unutar kojih se isprepleću dvije jednoprute učvorne kružnice (promjera do 20 cm)

²⁸ T. MARASOVIĆ, 1961-1962, 157, Sl. 2; J. ĆUS – RUKONIĆ, 1991, br. 6.

pojednostavljene lozice što teku od lijeva na desno i tako formiraju kružnice unutar kojih su antitetički postavljeni: u lijevoj ptica golubica, a u desnoj fantastična životinja grifon. Između kružnica gore je ukras cvijeta s pet latica, a dolje stilizirani ljiljan. Golubica je okrenuta nadesno, plošno, izražajne glave na kojoj se ističe veliko okruglo oko i čvrst kljun kojim kao da zoblje neke plodine. U drugoj kružnici je snažni grifon okrenut lijevo, raširenih i visoko uzdignutih krila i kitnjasta repa; snažno tijelo stoji na nogama. Glava je posve izdužena i na njoj se ističu jaki kljun, velike i duge uši i izduženo, više bademasto životinjsko oko. S lijeve i desne strane ulomak je umjetno poravnat pri ugradbi, što ne otežava njegovu rekonstrukciju od puna dva kruga i moguće duljine do 50 cm. S lijeve i desne strane vjerojatno su se nalazila još barem četiri kruga, kako se to opaža na sličnim spomenicima toga vremena i stila. Najviše sličnosti Senjskom ulomku nalazimo među nekoliko pleternih spomenika s Osora²⁹ koje su stručno obradili kolege J. Ćus Rukonić i N. Jakšić. Prateći njihove opise iz lapidarija u Osoru, i ovaj senjski ulomak datiram u drugu polovicu 11. st. To je vrijeme kada su osmišljene i nešto kasnije isklesane kamene darovnice, Bašćanska i Senjska glagoljska ploča, odnosno lijevi pluteji dviju oltarnih pregrada, i to one u crkvi sv. Lucije u Jurandvoru kod Baške i ove senjske, koja se nalazila u crkvi sv. Jurja što je otkrivena i istražena u tvrđavi Nehaj. Taj senjski ulomak izraz je jednoga novog vremena, pojave nadolazeće romanike, ali i sve veće rustičnosti pleterne ornamentike koja postupno zamire na tlu Senja, Podgorja i Like, kako to lijepo opaža Ljubo Karaman.

Ovdje treba spomenuti da se unutar vrta u "Plavoj vili" nalazi srednjovjekovna romaničko-gotička crkvića posvećena sv. Martinu i izgrađena 1330., kako to zasnjeđuju glagoljski natpisi, odnosno odljevi na njezinu pročelju.³⁰ Na jednome spomeniku nalazi se lik sveca i biskupa Martina, a na drugome poveći posvetni natpis, zanimljivo kazivanje predaka popa Ilije. Imena su posve stara hrvatska i narodna. Uz zaziv imena Božjega Ilija navodi: "CRKVU U ČAST SVETOGA MARTINA ZIDA POP ILIJA SIN RILAČA, UNUK TOLIHE I PRAUNUK STAVRONE KNEZA", koji je mogao živjeti oko godine 1200.

Uvodno spomenuti pleterni ulomak ne uklapa se u prostor crkve sv. Martina ni vremenski, ni likovno-arhitektonski.

²⁹ J. ĆUS – RUKONIĆ, 1991, 31, br. 11; N. JAKŠIĆ, 1982, Sl. 4 i 5.

³⁰ B. FUČIĆ, 1982, 317-319.

Sl. 5. Ulomak pletera iz "Plave vile", lijevo golubica a desno grifon. Nalaz iz neke gradske crkve, konac 11. st.

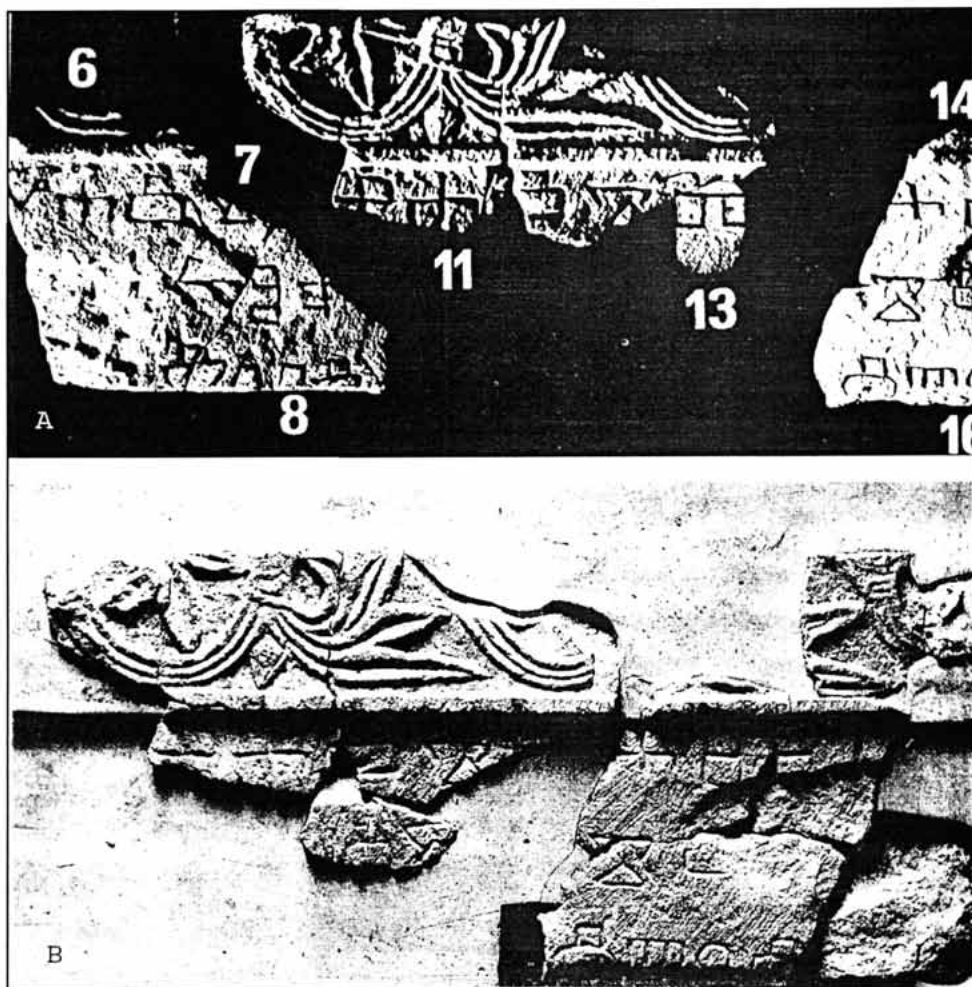
3. *Ulomci Senjske glagoljske ploče*

Najznačajniji primjerak pleterne plastike na kopnenom dijelu Zvonimirove "Krajine"³¹ su ulomci gornjega dijela lijeve Senjske glagoljske ploče, o kojoj se do danas podosta pisalo.³² S obzirom na neke površne ocjene o načinu kako su pronađeni ulomci Senjske ploče, ali da se osvijetle imena i djela poštenih radnika Zidarske grupe Muzeja koji su samoprijegorno i uspješno završili izgradnju Muzeja i kompletnu restauraciju tvrđave Nehaj, ponovno i skraćeno navodim tijekom radova na obnovi Nehaja 1964. i 1965.

Danas se još uvijek prisjećam daleke 1964., kada sam bez osobite podrške lokalnih vlasti započeo s građevno-konzervatorskim radovima na obnovi Nehaja. Pri prvim radovima uklonjeno je recentno stubište pred ulazom u Nehaj.

³¹ L. MARGETIĆ, 1997, 52-57. U kontekstu kneza Kuzme, koji da je upravljao Krajinom, kao da se prihvaćaju sugestije M. Barade. Prema tome, Krajina je zapravo Liburnija franačkih anala iz početka 9. st., a to je pogranična vojno-upravna jedinica "marcha", koja je zapremala čitavo kopno i zaleđe Hrvatskog primorja te otoke nasuprot kopnu.

³² A. GLAVIČIĆ, 1965, 317-322; B. FUČIĆ, 1982, 315-317., gdje se nalazi sva važnija literatura uz nalaz Senjske ploče.

Sl. 6. Senjska glagoljska ploča, usporedbe: A. rekonstrukcija prema B. Fučić i A. Glavičić, B. rekonstrukcija Senjske ploče za izložbu "Hrvatski kralj Zvonimir" u Zagrebu 1990.

U nasipu šute radnici su pronašli 33 veća i manja ulomka pletera s ostacima glagoljskih slova. Pronađeni ulomci su od bijeloga kamena vapnenca, veoma prikladnog za obradu, a pripadaju gornjem dijelu lijeve oltarne ploče (pluteja) koja potječe s neke obližnje crkve koja se nalazila izvan gradskih zidina i koja je porušena, a materijal je upotrijebljen za izgradnju Nehaja oko

1550. Budući da se u bližoj okolici grada – izvan zidina – do tada nisu pronašli ostatci neke druge slične crkve, zaključio sam da pronađeni ulomci Senjske ploče potječu iz ove crkve, otkopane u prizemlju Nehaja. Iz sačuvanih ulomaka vidi se da je ploča u gornjem ukrasnom dijelu – borduri – fino otklesana, a dolje ispod trećega reda posve grubo presječena i poravnata. Tako obrađena ploča s pleternim ukrasom i glagoljskim slovima okrenuta je nadolje i položena u sloj žbuke u funkciji stuba ili donjega praga jednih od vrata na ulazu u prizemlje Nehaja. Negdje sredinom 19. st. iz nepoznatih razloga došlo je do proširenja ulaza u tvrđavu Nehaj. Tom prilikom s poda su dignute stuba i skinuti stari dovratnici te izvršeno proširenje bočnih strana i svoda ulaznog hodnika. Sav iskopani materijal šuta bačen je u rampu novoga prilaznog stubišta. Pri rušenju tog stubišta 1964. pronađeni su ulomci Senjske ploče. Na temelju uglatih glagoljskih slova, bordure i pleterne lozice, a komparativno prema Bašćanskoj ploči, B. Fučić je utvrdio slijed invocacije – početka natpisa, koji glasi:³³ "VĚ IME OTCA I S(I)NA I S(VE)T(O)G(A) D(U)HA" kao prvi red na ploči. Prema ostalim slovima II. i III. reda nije se moglo restaurirati ni jedne prave riječi. Prema svim usporedbama utvrđeno je da je Senjska ploča mogla iznositi više od 160 cm dužine i 90 cm visine.³⁴ Njezina debljina na borduri iznosi 12 cm, a na ploči 10 cm. U gornjem dijelu iznad bordure ploča je bila ukrašena motivima vijugave lozice s naizmjenice zavrnutim listovima. Ispod bordure čitavu površinu ispunjavao je posvetni tekst, vjerojatno identičan sadržaju Bašćanske ploče. Ovdje umjesto klasičnoga, geometrijskog – životinjskog i ljudskog – lika (Bijeg u Egipat i Rođenje Isusa) dolazi veliki i dugi natpis pravno-diplomatičkoga karaktera, kako je to uobičajeno u darovnicama hrvatskih vladara 10. i 11. st. Na žalost, sadržaj Senjske ploče ostaje nepoznat. I kamen Bašćanske i Senjske ploče gotovo je istog petrografskog sastava i prema tome iz istoga nekog dalmatinskog kamenoloma.

Kako je u uvodu ovoga priloga izneseno, grad Senj je u vrijeme hrvatskih narodnih vladara veoma važan grad i značajno trgovačko-vjersko središte u kojemu je nedvojbeno mogla djelovati jedna domaća klesarska umjetnička radionica u kojoj se mogla isklesati Senjska ploča, lijeva pa desna. Sadržaj Senjske ploče vjerojatno su sastavljali senjski benediktinci te kao predložak predali na isklesavanje i zatim postavljanje u crkvi sv. Jurja, koja se izgradila na Nehaju, odakle je sveti Jure kao zaštitnik bdio nad gradom i njegovim narodom.

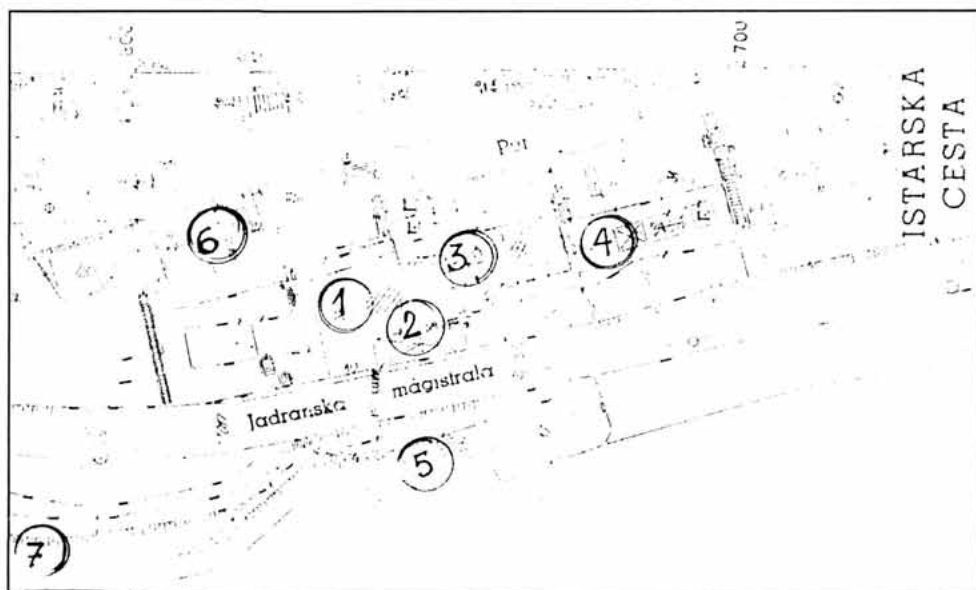
Pri restauraciji i istražnim radovima oko crkve sv. Lucije u Jurandvoru B. Fučić pronašao je ulomke desne Bašćanske ploče, prozване Jurandvorski

³³ B. FUČIĆ, 1982, 315, S. 522.

³⁴ I. OSTOJIĆ, 1964, II, 120-123.

ulomci. Otkrićem Senjske ploče i Jurandvorskih ulomaka Baščanska ploča prestaje biti slučajni proizvod od lokalnog značenja. Naprotiv, Baščanska ploča dobila je "posestrimu" – Senjsku ploču. Isklesavanje oltarnih ploča s glagoljskim sadržajem postaje specifičan običaj za ovaj teritorij Hrvatskoga primorja. I sada se nameće pitanje je li postojala desna Senjska ploča. Mislim da mogu pozitivno odgovoriti, ali je ona najvjerojatnije završila u bedemima Nehaja.

Kao i ranije, i sada Senjsku ploču datiram pod konac 11. st., kojemu vremenu pripadaju i ulomci pletera iz "Plave vile", ali i iz nekih drugih lokaliteta iz Like i Podgorja.

Sl. 6. Situacioni plan prostora Mundarićevac – Bilićevica "Sveti Martin". 1. "Plava vila" – kuća dr. Ivana Krajača. 2. Lokacija podruma u "Plavoj vili", pretvoreno 10. travnja 1945. u zatvorske čelije zloglasne jugokomunističke policije i OZN-e. 3. Česma u vrtu "Plave vile" u koju je ugrađen pleterni ulomak. 4. Srednjovjekovna crkva senjskih vinogradara "Sveti Martin", kasno romanička i ranogotski spomenik iz 1330. 5. Veliko spremište (hangar) za motorni čamac dr. I. Krajača, pretvoren 10. travnja 1945. u sabirni zatvor za hrvatske rodoljube; 6. lokacija mjesta gdje se u 18. i 19. st. nalazila tvornica jedara i konopa. 7. Uvala Prva Draga, stari senjski lazaret – karantena za brodove. Izrađeno uz pomoć Ureda za katastar Grada Senja, 2002.

Literatura

- Ivica DEGMEDŽIĆ, Arheološka istraživanja u Senju, 1949-1950, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 53, Split, 1950-1951, 251-162.
- Ivo FADIĆ, Staklena boca iz Senja s reljefnim prikazom ljudske glave, *Senjski zbornik*, 9, Senj, 1981-1982, 53-62.
- Ivo FADIĆ, Nalazi iz devastiranih antičkih grobova u Senju, *Senjski zbornik*, 26, Senj, 1990, 51-70.
- Branko FUČIĆ, Glagoljski natpisi, *Djela JAZU*, knj. 57, Zagreb, 1982, 1-420 (Senj 315-323)
- Branimir GABRIČEVIĆ, *Studije i članci*. O religijama i kultovima antičkog svijeta, Književni krug, Split, 1987, 7-321.
- Ante GLAVIČIĆ, Izvještaj o značajnom arheološkom nalazu u tvrđavi Nehaj u Senju, maja 1964, *Senjski zbornik*, 1, Senj, 1965, 315-322.
- Ante GLAVIČIĆ, Arheološki nalazi iz Senja i okolice (V), *Senjski zbornik*, 9, Senj, 1981-1982, 73-77.
- Ante GLAVIČIĆ, Izvješće o nalazu kasnoantičkih grobova u Čopićevu naselju u Senju 1997, *Senjski zbornik*, 24, Senj, 1997, 17-30.
- Lavoslav GLESINGER, Povijest zdravstva u Senju, *Senjski zbornik*, 3, Senj, 1967-1968, 222-255.
- Nikola JAKŠIĆ, *Ulomci skulpture XI stoljeća iz Osora*, HAD, sv. 2, Zagreb, 1982, 187-191.
- Nada KLAJČ, *Vinodol*, HA, Pazin – Rijeka, 1988, 5-138.
- Josip KLEMENC, Hrvatski kulturni spomenici, I, *Senj u prehistorijsko i rimsko doba*, Senj, JAZU, Zagreb, 1940, 1-10.
- Vladimir KRALJIĆ, Sumarni prikaz današnjeg stanja i sadržaja biskupskog i kaptolskog arhiva u Senju, *Vjesnik Historijskog arhiva*, 6, Rijeka – Pazin, Rijeka, 1971, 287-291.
- Ivan KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, *Nadpisi sredovječni i novovjeki*, Zagreb, 1891.
- Lujo MARGETIĆ, *O Baščanskoj ploči*, Krk, 1997.
- Tomislav MARASOVIĆ, Starokršćanska bazilika na Stipanjskoj kod Šolte, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 63, Split, 1961-62, 151-160.
- Darko NEKIĆ, Senjska biskupija u srednjem vijeku, *Senjski zbornik*, 24, Senj, 1997, 31-48.
- Ivan OSTOJIĆ, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. 2, Zagreb, 1964.
- Željko RAPANIĆ, *Hrvatska u doba kneza Branimira*, HAD, sv. 16, god. 1991, Zagreb, 1993, 13-26.
- Jasminka ĆUS RUKONIĆ, *Preromanička, protoromanička i ranoromanička skulptura na otocima Cresu i Lošinju*, Cres, 1991.
- Ranko STARAC, Rezultati prve faze arheološkog sondiranja na trgu Cimiter u Senju, *Senjski zbornik*, 26, Senj, 1999, 71-85.
- Manoilo SLADOVIĆ, *Povjesti biskupijah senjske i modruške ili krbavske*, Trst, 1856.
- Pavao RITTER VITEZOVIĆ, *Kronika aliti szpomenek szvega szveta vekov*, Zagreb, 1744.

NEUE FUNDE DES ALTKROATISCHEN FLECHTWERKS
BEITRÄGE ZUR ERFORSCHUNG DER SAKRALEN ARCHITEKTUR IN SENJ

Zusammenfassung

Aufgrund der ausgeführten archäologischen Erforschungen und historischen Quellen, sowie der Literatur, bespricht der Autor dieses Aufsatzes Anfänge und Entwicklung des Christums auf dem Senjer Gebiet, Gründung des Senjer Bistums und Bau der kirchlichen Gebäude. Er erklärt die ersten aufgezeichneten Nachrichten über das mittelalterliche Senj und über seine Entwicklung in einen bedeutenden gesellschaftlich-politischen Glaubensmittelpunkt, in dem die Bedingungen entstanden zur Entwicklung der profanen und sakralen Architektur, der begleitenden Kunst. Er gibt auch die Folge neuer Flechtwerkfunde an, und führt weitere Erforschungen auf dem Gebiet von Senj und seiner Umgebung an.

NEW FINDS OF THE OLD CROATIAN STONE PLEATER
SUPPLEMENTS TO THE SACRAL ARCHITECTURE EXPLORATIONS AT SENJ

S u m m a r y

Based on the archaeological explorations, historical sources and literature, the author here describes an outset and development of Christianity on Senian territory, the institution of Senian diocese and the construction of churches. The author also interpretes the first written news of the Middle Ages Senj, its development in an important socio-political and economic centre, which gave rise to the development of either profane or sacral architecture. He mentions also new stone pleater finds and speaks about further explorations of sacral architecture on the Senian territory and its outskirts.